

TÄYSKÄSI – ILKKA NIINILUOTO

Edellisissä muistikuvissa käsittelin akateemikkoja Eino Kaila, G. H. von Wright ja Oiva Ketonen. Nyt on vuorossa keväällä 2017 nimitetty Ilkka Niiniluoto.

Minulla ei ole tarkkaa muistikuvaa siitä, milloin tapasin Ilkka Niiniluodon ensimmäisen kerran, varmaan heti kun tulin opiskelemaan. Ilkka oli silloin Jaakko Hintikan tutkimusassistentti ja sittemmin matematiikan apulaisprofessori ja vuodesta 1977 teoreettisen filosofian professori. Ilkalla oli jo varhain erinomainen kyky piirtää käsittelemänsä ongelman tai alueen kognitiivinen kartta. Hänen realismin variantteja koskeva diagramminsä on syöpynt monen mieleen – ja hänen tieteenfilosofian kirjansa on luettu hiirenkorville.

Ilkka on alusta saakka ollut kaikissa niissä pöydissä joissa filosofian asemaa on käsitelty, ensin Suomessa ja sittemmin alan maailmanjärjestöissä. Ensimmäisen kerran olin Ilkan mukana kansainvälisissä järjestelyissä, kun Helsingissä tarkasteltiin tieteellisen muutoksen logiikkaa ja epistemologiaa. Ilkka oli puheenjohtaja ja minä jäsenistä nuorin. Suomalaisen filosofian tavaramerkki on ollut eksaktin välineistön käyttö perinteisten ongelmien muotoilussa ja ratkaisemisessa. Formaaliset välineet olivat kuitenkin joutuneet paineeseen etenkin Thomas Kuhnin historistisen tieteenfilosofian läpimurron vuoksi.

Kollokviossa pyrittiin tekemään välitilinpäätös: todettiin, että ”aika on kypsä” tapahtumalle, jossa tarkastellaan uusia loogisia ja tieto-opillisiä näkemyksiä. Siellä Richard Rorty esitti, että rationaalisuus ei perustu kritiikin yläpuolella olevaan annettuun perustaan vaan avoimeen keskusteluun. Kukaan ei siis voi monopolisoida totuutta, ei edes tiede ja tietoteoria. Ilkka itse puolusti omaa totuudenkaltaisuuden teoriaansa ja mm. Joseph Sneed ja Wolfgang Stegmüller strukturalismiaan, jonka

mukaan Kuhninkin teoria voidaan esittää tavalla, joka säilyttää tieteen edistyvän luonteen. Vähitellen yksinkertaisesta ajatuksesta oli kuitenkin tullut niin barokkimaisen koukeroinen, että asiaan vihkiytymättömät eivät sitä enää jaksaneet seurata.

Ilkan totuuden rakastamisen filosofisessa ytimessä on totuudenläheisyyden ajatus – se, että totuutta voidaan lähestyä vaikkei sitä saavutettaisikaan. Alkuperäisten tutkimusten perustana olivat Jaakko Hintikan niin sanotut distributiiviset normaalimuodot ja induktiologiikka, ja Ilkan kontribuutio oli mm. osoittaa, että teoria voi olla lähempänä totuutta kuin toinen, vaikka molemmat ovat tiukasti ottaen epätosia.

Ilkka on niin sanottu tieteellinen realisti – kriittisessä tieteellisessä realismissa totuus on tieto-opillisesti, metodologisesti ja arvo-opillisesti tärkein käsite. Totuus on tutkijasta ja tiedeyhteisöstä riippumaton, eikä sen roolia voi täyttää erilaisilla aneemisilla korvikkeilla (”on tiedeyhteisön hyväksymä” tai ”hyväksytyin kriteerein todennettu” jne.). Häntä on arvosteltu mm. siitä, että totuudenkaltaisuus perustuu väärään matemaattisen analogiaan, että se voidaan määritellä vain jossain nimenomaisissa formaalisissa kielissä, ja että siis tutkijasta ja kielestä riippumaton TOTUUS on harha. Näihin Ilkka on aina vastannut, kärsivällisesti, että totuudenläheisyyden mittarit ovat aina suhteessa valittuun ongelmaan, ja että totuudenkaltaisuuden mittoja voidaan aina kehittää uusia formaalisia kieliä varten. Tieteen arkeen kuuluu tuntemattoman suureen estimointi – miksei totuudenlikeisyys voisi olla sellainen?

Ilkkaa ei juorupalstoilla ole nähty, mutta asiallisesta debatista hän ei kieltäydy. Hän oli jo 1970-luvulla keskustelemassa siitä, tulisiko journalismin pyrkiä totuuteen (ja tulisiko journalismin tutkimuksen siihen pyrkiä), samoin hän otti osaa determinismistä koskevaan keskusteluun fysiikassa ja maailmankuvassamme ylipäätään. Kuvaava oli hänen fysiikan professori K. V. Laurikaisen kanssa käymänsä väittely 1970- ja 1980-luvulla. Laurikaisen mukaan alkeishiukkasten maailman epä-deterministinen luonne osoittaa, että tieteellisessä maailmankuvassa on vapaan tahdon – ja jumalallisen väliintulon – mentävä aukko. Ilkan vastaus oli retorisesti (ja muutenkin) mestarillinen vertaus sukkaan. Jos sukassa on reikä, oikea tai paras (siis totuudenkaltaisain) teoria toteaa, että sukassa on reikä – eikä että reikä olisi maailmaa (siis sukkaa) koskevassa tiedossamme.

Filosofia on täynnä koulu- ja kuppikuntia, ja joskus tunteet käyvät kuumina. Alussa mainitsemani kollokvio kuvasi hyvin Ilkan pyrkimystä saattaa hyvinkin erilaisia näkemyksiä edustavat yhteisen pöydän ääreen. Hän on ”totuuden rakastaja” (Ilkan oma termi). Monet konfliktit, etenkin uskonnolliset ja etniset, eskaloituvat, kun maltilliset väsyvät ja lähtevät kotiin, ja jäljelle jäävät vain kiihkoilijat. Ilkka viihtyy kuumissakin keskusteluissa loppuun saakka mutta ei provosoi eikä provosoidu.

Ilkan osallistumista ei aina ole katsottu pelkätään hyvällä. Häntä on kehoitettu pysymään lestissä, häntä on kutsuttu valtakunnan viralliseksi filosofiksi, ja jopa kulttuurielämämme tietoisuuskovaiseksi Batmaniksi, joka on aina paikalla julistamassa, missä totuus luuraa. Nämä ovat lievästikin sanoen omituisia heittoja. Ilkalla on omat näkemyksensä, mutta hän ei väitä, että tiede ratkoisi kaikki ongelmat tai että hänellä olisi absoluuttinen

totuus hyppysissään. Ilkka ei ole saarnaaja eikä julistaja, mutta hän kyllä ajattelee, että faktat ja tieteen menetelmä kulkevat käsi kädessä valistuneen käytännöllisen ja moraalisen harkinnan kanssa.

Kuten täyskäden aiemmillakin jäsenillä, Ilkalla on ollut merkittävä asema yliopisto- ja tiedepolitiikassa. Hän on puolustanut paitsi totuutta (ja informaatiota) tieteen tärkeimpänä päämääränä myös (humboldttilaista) sivistysyliopistoa. Tiede ja yliopisto toimivat parhaiten, kun tiedeyhteisö organisoidaan autonomisen ja itseään korjaavan prosessin mukaisesti.

Ilkka muistetaan pääministeri Esko Ahon nimittämästä ”Suomen henkinen tila ja tulevaisuus”-raportista. Se sai aikaan suorastaan henkilöön menevää kritiikkiä – kysyttiin, millä lihaksilla humanisti mestaroi valtakunnan asioita – ja tällöin unohdettiin, että Ilkka on alun perin matemaatikko. Mutta oudointa on, että näin sanoessaan kriitikot ottivat itselleen vapauden sanella, kuka saa puhua. Kritiikki, tosin miedompi kuin nyt some-raivon aikaan, varmasti satutti, koska Ilkka on vain ollut käytettävissä kun on pyydetty. Sitä paitsi komitea teki ilmaista työtä, eikä raportissa mitenkään silitely istuvan hallituksen kiharoita.

Ilkka jatkaa aiempien filosofian akateemikkojen perinnettä. Hän hallitsee matemaattisen ja loogisen apparaatin hyvin, mutta ei kaihdakaan järjen käyttöä kaikille elämän aloille. Nyt kun elämme totuuden jälkeistä aikaa (vaikka tämäkään ei taida olla uutta auringon alla), Ilkan ajattelulle on tilausta.

MATTI SINTONEN

Kirjoittaja on professori ja entinen Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen johtaja Helsingin yliopistossa.